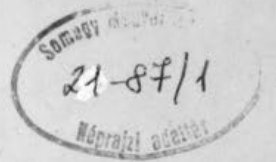

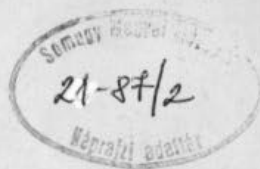
Műzeumba

A K A R Á D I K É Z I M U N K A

Készítette: Márfa Csilla

Konzulens tanár: Gimesi Mihályné

M O T T Ó :

" színhez szín
vonalhoz vonal :
egy nyilástól hullásig
érthetőbbé rendezett világ "
/ Petróczi Éva /

" Még csak épp kezdek belédlátni,
de máris rémit, hogy akármí,
mindenképp titok pokla vagy. "
/ Szabó Lőrinc /

SOMOSY KÖNYVTÁR
21-87/3
Könyvtári sorszáma

TARTALOMJEGYZÉK

I.	BEVEZETÉS	1. oldalon
	Témaválasztás, kutatási módszerek	1- 2. oldalon
	Irodalmi háttér	3- 4. oldalon
II.	A KARÁDI KÉZIMUNKA	
	1. Ismerkedés a galuval	5- 6. oldalon
	2. Kialakulás, hatáskör	7-11. oldalon
	3. Alapanyag, eszközök, öltéstechnikák	
	Alapanyag, fonal, színvilág	12-14. oldalon
	Eszközök	15. oldalon
	Öltésfajták, szél- és szegődiszek	16-22. oldalon
	4. Motívumkincs	23-27. oldalon
	5. Mintaszerkesztés, felhasználási ter.	28. oldalon
	Eredeti karádi hímzés	29-33. oldalon
	A felszabadulás után kialakult modellek szerkezete, felépítése	33-39. oldalon
	6. A karádi hímzés behatárolása, legfőbb vonásai.	40. oldalon
III.	BEFEJEZÉS	41. oldalon
IV.	MELLÉKLET	
	1. Fényképek / 1 - 15 /	
	2. Motívumok, minták / I. - XXXVII. /	
	3. Rajzok / R 1 - R 15 /	
V.	BIBLIOGRÁFIA	
	ADATKOZLÓK / a - g /	

I. B E V E Z E T É S

Témaválasztás, kutatási módszerek.

Mindig is érdekelt a népművészet, néphagyományok. De különösen erős hatást az a hat év gyakorolt rám, míg tagja voltam a Karádi Hagyományőrző Néptáncsoportnak. Gondolom az természetes, hogy népdalélményeim innen származnak s hogy a népviselettel, az eredetit leginkább megközelítő fehérhímzéssel itt találkoztam először. A faragott kanászbötkök, a tájház - mind olyan élmények, melyekre alapozva egy rendkívül bő, összefoglaló dolgozat épülhetne. A téma nagyság és sokoldalúsága rendkívül nagy erőfeszítést jelentett volna a gyűjtés feldolgozás terén egyaránt s mennyisége nem állhatott volna arányban minőségével az én előképzetlenségem miatt.

Ezért választottam csak egy részterületet ebből a hatalmas népi kultúrányagból.

Munkám kezdeti fázisában elméleti feltáró módszert alkalmaztam : szakirodalmat tanulmányoztam át. Az eközben megszerzett ismeretekre támaszkodva indultam el gyűjtőmunkámra. Az eredeti hímzést megőrző - de nem feldolgozó - anyagot a Somogy megye Múzeumi Igazgatósága bocsátotta rendelkezésemre öt fényképpel / 11 - 15 /.

A felszabadulás után fellendülő, erőteljes változásokat mutató kézimunkáról szerzett ismereteim beszélgetésekből származnak. Partnereim, adatközlőim idősek és ma is aktívan őrzik a megváltozott népművészetet, abban bizván, hogy ez -

-- ami a vérükben van, ez - az igazi, a szép, a nemes. Nagy törést jelentett a háború, s az előtte egy - két évtizedig elfelejtett hímzés. A múzeum adattárában fellelhető anyagot a hatvanas években gyűjtötték akkor már 77 - 82 éves adatközlőktől. Sajnos olyan egyénnel nem tudtam találkozni, aki még közvetlen kapcsolatban állt ezzel a kultúrával. Utolsó képviselője Horváth János Érdemes Népművész - jegyíngét /1./ ma is a tájházban őrzik - pár évvel ezelőtt hunyt el. Örökölt anyagot örökítetek tovább, megpróbálok az objektivitásra, tárgyilagosságra törekedni.

Irodalmi háttér.

Összefoglaló jellegű népművészeti munkákban találtam terjedelmes fejezeteket a népi hímzésről. Ezek a tanulmányok rendkívül átfogóak, rendszerezők. A definiáláson túl sokat foglalkoznak a kialakulással és a történettel - melyhez 300 - 350 évet kell "visszaugraniuk" az időben. A magyar nyelvű területek hímzéskultúrájának ismeretében rendszereznek több általános vonás alapján. Így szinte útjelhálózatot alakítanak ki, melyben eligazodhat az, aki az egyes csoportokba, stílusokba besorolt hímzések főbb jellemzőivel megismerkednek.

Csoportosítás alapja:

- alapanyag
- díszítmény minősége
- díszítmény színe
- díszítmény elosztása
- motívumfajták
- alapanyag szálaihoz való viszony
- technikai megoldások, öltésfajták
- alapelem - csoportok

A csoportosítás, a jellemző tulajdonságok rendszerbe gyűjtése, a mintadarabok, példák kiválasztása rendkívül alapos munkáról tesz bizonyosságot, melyet csak elmélyít az a tény, hogy a hétköznapi, szokások történeti keretét is feldolgozzák, a munka szerve részévé építik.

A karádi hímzés legtöbbször szerepel említés szinten, de

SOMOGY MŰV. MÚZEUM
21-87/7
Kézírti adás

teljes, átfogó feldolgozása nem készült el. Egy szakköri fü-
zetsorozat adott némi tájékoztatást abban, hogy az öltések
szöveges illetve rajzos feldolgozása miből áll. Továbbá so-
kat segített Fél Edit könyve, mely a magyar nyelvű területen
fellelhető valamennyi vászonhímzést feldolgozza, de egy-két
mintát adott a motívumok, a mintaszerkesztés elemzéséhez,
rendszerzéséhez.

Somogy Megyei Múzeum
21-87/8
Képtár

II. A KARÁDI KÉZIMUNKA

Ismerkedés a faluval.

A borító belső oldalán elhelyezett térkép jól mutatja a falu helyét. A Balaton déli partjától 16-18 km-re egy dombok által körülölelt tágas völgyben húzódik meg közel ezer éve. "Csupa mező, nagy kiterjedésű erdők, jó hozamú szőlőhegyek, szép rétek, sima gyepes legelők fekszenek Karád határában. Nincs omladozó várrom, nem látni régi épületek omladozó maradványait, melyek felhívnák a figyelmet, hogy valami messzi időkre visszamenő történelme lenne községünknek." / h /

Ennek ellenére a falu története a kőkorszakban kezdődik, ennek bizonyítéka a kőháti leletegyüttes. Az idő kerekét megforgatva római kori maradványra bukkanunk, majd középkori írásos emlékekre. /Az első 1002 körül keletkezett./ Hol fellendült és a mezővárosi rangig jutott a település, hol hosszasan sínylődött pusztító járványok vagy egyéb történelmi csapások súlya alatt.

A közelmúlt történelmi leírásaiban egyre több tiszteletet érdemlő ember nevével találkozunk : itt kezdte tanítói pályafutását Gárdonyi Géza ; itt végzett gyűjtőmunkát Kodály Zoltán, Vikár Béla, Happ József tanító úr ; a Tanácsköztársaság dicső napjaiban itt dolgozott Tímár Szeréna és Dr. Fischer Albert.

A község népművészetéről, hagyományairól lett híres, ezért

sokat tesz azok ápolásáért, őrzéséért.

A település fennállásának 850. évfordulóján a tájházban hímzésből és régi munkaeszközökből rendeztek kiállítást.

Állandó táncsoportja, iskolai énekkar és a családokon belüli hagyományozás őrzi még a rendkívül gazdag népdalkincset.

Kialakulás, hatáskör.

A hímzés feltételezhetően a ruha részeinek díszesebb össze-
erősítésére illetve a legfokozottabban igénybevett részfe-
lültek megerősítésére vezethető vissza. Régen a ruhákat a
varrások mentén, a kötések és gombolások helyén, a nyak- és
mellrészen, valamint a kézelőn díszítették. A karádi hímzés
nagy valószínűség szerint az összevarrás, varrat technikájá-
ból keletkezett varráshím, mely alapjában véve abban külön-
bözik a szövéstől, hogy határozottan elkülönül egymástól az
alapanyag és a díszítés, melyet utólag dolgoznak rá a már
kész alapra.

" Ha valamely ruhaféle, fehérnemű két darabját a legegyszer-
űbb öltésmóddal összevarrják : ez még nem hímzés. De ha a
varrásra valami díszesebb öltésformát használnak és magát
az öltéssort a más anyagú, alkatú vagy színű fonállal -
esetleg a szükségesnél szélesebb varrattal - hangsúlyozzák,
akkor már díszítő varrásról, hímvarrásról van szó." /1/

A motívumok, bármit ábrázolnak is, építőelemeik alapján nö-
vényi eredetűek, hisz a korsót, a szívet egyaránt leveles
növényi ág vagy lyuksor jeleníti meg.

Míg az előző domináns szerepének kialakulásában feltehetően
a környező erdőségnek, a növényekkel való munkának hatása
jut érvényre, addig nehezebb megmagyarázni a lyukak eredet-
ét. Egy - két igen régi motívumon / XXVIII.,XXX. / túl-
nyomó részt töltött pontokkal találkozunk - melyek elkép-
zelések szerint termések magvai - lehet, hogy a lyukas-

tást úgy tanulták el valamelyik "vagdalásos - laposöltéses" technikából.

A motívumok a mindennapi életben gyökereznek. Elsősorban növényi, állati eredetűek, de más természeti jelenséget is őriznek /például a vízfolyást / vagy épp a jelek világából ragadnak ki egyet /például az S betűt /.

A laposöltés technikája mellett párhuzamosan fejlődött a szövéshez közel álló töltéses technika szegély - illetve kiegészítődíszként.

E két eltérő stílus igazi térhódítása az elszíneződés idején, a háború után kezdődött, amikor egyértelműen üzletet láttak és csináltak a hímzésből. Módosították, változtatták, hogy minél feltűnőbb és minél gyorsabban elkészíthető legyen.

" A ma már világszerte ismert karádi hímzést eredetileg csak férfiingek díszítésére használták. A Zbinyovszky lányok ke-
lengyéje 1870-ből való és ezeken már kiforrott formában lát-
ni a karádi motívumokat. Egy más példány is áll birtokunk-
ban : 1888. április 22-én volt egy esküvő, melyen a vőlegény
a menyasszonytól kapott jegyinet viselte. Az ing még ma is
megvan Horváth János érdemes népművész tulajdonában. /foto:1/
E darabnál is megállapítható, hogy a népi hímzés a művészeti
követelmény színvonalát megütötte.

Nemcsak Karádon, de Somogy megye több községében is hímezték
a férfiingeket, melyek szintén fehérhímzések. A minta elhe-
lyezése is hasonló volt, mint nálunk, csak a motívumok má-
sok. A motívumok és a jellegzetes öltéstechnika alapján ala-
kult ki a karádi hímzés, ami önálló egységet képez a somo-
gyi fehérhímzésben. " / n /

" A harmincas évek nehéz gazdasági helyzetében felvetődött
Karádon, hogy az asszonyok kezébe is kellene kereseti lehe-
tőséget adni. Ekkor jött az ötlet, hogy van Karádnak népmű-
vészete, melyet Tautner Ilona - később népművész lett -, az
akkori Hangya Szövetkezet ügyvezető könyvelője feldolgozott
lakásdíszítő elemekké. A továbbiakban elkészült kézimun-
kákból Karád fennállásának 800 éves évfordulóján kiállítást
szerveztek. A bel- és külföldi értékesítésen túl Brüsszel-
ben és Párizsban is részt vettek kiállításon és sikert
arattak.

A karádi hímzés szépsége, egyéni finomsága a legigényesebb
izléseket is kielégítette. Így tudott pár év alatt világ-
sikert aratni." / f /

hímes : mn. 1. nép.

Hímzett, díszesen kivarrott.

hímez : ige. 1.

Díszes mintával kivarr. /Mintát kivarr valamire/

hímvarrás : fn. nép. rég.

Hímzés

/hím² + varrás /

hím² : fn. rég.

/Kivarrt/ díszítés, minta.

minta : fn. 1.

Olyasmi, aminek a méretei, formája /stb./ szerint készítenek hasonlókat./Ilyen szerepű ábra.

ról hímez /

motívum : 3. műv.

Díszítőelem

drukkol : ige. /ts. is / kiv.

kézimunkára előnyomást készít.

varró : fn /mn -in is / táj.

1. varrónő. 2. varrnivaló kézimunka. 3. közös varrás, kézimunkázás /alkalma, helye/

cérna : fn. Varráshoz való cérna.

vászon : fn. 1.

Len-, kender-, vagy vékony fonalból vászonkötéssel szőtt szövet.

fonal : fn. fonál. 1.

Elemi szálakból sodort, szövésre, kötésre stb.

használatos hosszú, összetett szál.

ölt: ts. /és tn./ ige. 1. ritk.

Tűt valamibe szúr.

/ritk. : Fonalat tűbe fűz./

tn. /t-ragós hat. -val is./

Egy öltést csinál.

öltés : fn. 1.

Fonálnak tűvel való egyszeri áthúzása az anyagon.

öltöget : ige. 1.

Varrogat.

Alapanyag, eszközök, öltéstechnikák.

Ahhoz, hogy a karádi hímzést megismerjük, mindenképp tisztában kell lennünk azzal, hogy mire, mivel, milyen módon hímezték. Ezekre az alapokra könnyel felépíthető a motívumkincs, mintaszerkesztés.

Alapanyag, fonal, színvilág.

A karádi kézimunkákat kezdetben egyetlen alapanyagra készítették, ez a lenvászon volt.

"Pamuk soha nem vót hímezve." /a/

" A kender, len kellőképpen előkészített rostjából fonják, szövik a vásznat." /i/

S hogy ehhez milyen műveleteket kellett elvégezniük, megtudhatjuk abból a karádi népdalból, melyre Kodály Zoltán azt mondta : "Ezért az egy dalért érdemes lett volna leutaznom

Karádra. "

Elvetettem a lenemet felibül,

Haj a lenem, sárga lenem

majd megaranyzik.

Ki is nyúttam a lenemet felibül,

Haj a lenem, sárga lenem

majd megaranyzik.

Megáztattam a lenemet felibül,

Haj a lenem, sárga lenem

majd megaranyzik.

Megtiloltam a lenemet felibül,

Haj lenem, sárga lenem
majd megaranyzik.

Meg is fontam a lenemet felibül,
Haj lenem, sárga lenem
majd megaranyzik.

Meg is szőttem a lenemet felibül,
Haj lenem, sárga lenem
majd megaranyzik.

len : fn. l.

Rajtjáért és olajos magváért termesztett kék virágú
növény /*Linum usitatissimum* /

E növény rostjainak tömege, mint textilipari nyers-
anyag.

nylni : ts /és tn/ ige táj l. /t.n. is / nép
/ Érett lent, kendert / szálanként gyökerestül
kitépní.

tilol : ts ige Tex
/ Kender, len fás részeit / ütögetve pozdorjává
törni.

fon l : ts / és tn / ige l.
Fonallá sodor

szó : ts /és tn / ige l. / t.n. is /
Egymást derékszögben keresztező fonalak, ezek össze-
fűzésével /kelmét/ készít.

Pl. vásznat.

" A fonást minden esetben a termelő családok végezték, míg
a fonal megszövése a takácsok dolga volt. A szövészekről
lekerült vásznat /hosszában/ rőffel mérték.

Az anyag szélességét szélnek nevezték, tehát a szélvásznon széltebe - keresztbe - futó mértékegységük volt, aminek a mérete aszerint változott, hogy milyen bordafinomságú volt a vászon.

Parasztvászon : 50 - 55 cm

Finomvászon : 60 - 65 cm " / h /

Eredeti hímzést csak ruházatra használatos lenvászonon találunk. Ezek a munkák pamuttal készültek, pamutfonallal.

pamut : fn. nép pamuk

A gyepotcserje terméséből kapott textilipari nyersanyag. /Ebből készült fonal./

fonó mn nép

Pamut fonalat gyártó

A karádi hímzés nemes értelemben vett ősi állapotában csak két színnel készült. Kizárólag fehér vászonra dolgoztak fehér pamutfonallal. Ritkán pirossal hímzett darabokra is bukkanhatunk, de elsősorban a "fehérre fehérrel" -hez társítva. / 1, 13 /

Ma már sajnos egy nagyon megváltozott stílust tárnak szemünk elé az újabban készített /illetve készítettett/ darabok. / 3,4,5,6,7,8,9,10/. Az alapanyag sokszínűségét csak a fonalak színompája haladja meg. A 10-15 évvel ezelőtt oly kedvelt vásznat, melyre óarannyal hímeztek / 5, 6/ , egyre jobban háttérbe szorítják a lágyabb, elsősorban halvány színű alapanyagok: világoskék és sárga napszövet / 10, 11 /, fehér és világoszöld batiszt - elsősorban női blúzok anyagaként.

Ma főleg gyöngyfonallal hímeznek, de szép számú példát találhatunk a "selyemmel" való kivarrásra is.

A leggyakoribb színek: Óarany / 5,6/, zöld /4,8/, piros /3/, barna /9/ és fehér /7,10/. De készült már kézimunka rózsaszínnel, narancssárgával, drappal és lilával is.

Ez a "sokszínű" világ a hozzá nem értőt lenyűgözi, míg annak, aki egy kicsit is magáénak érzi a népművészetet, csalódást jelent.

Eszközök.

"Harangozóné varrodobozában ezek az eszközök vannak a Lyuk kiszúrásához /R1, R2/.

A "gledicstüske" a kisebb lyukak kiszúrására volt alkalmas, míg a házilag készített fa alapanyagú lyukasztóval a nagyobb méretű lyukakat készítették. Ezekre az eszközökre azért volt szükség, mert Karádon az anyagot soha nem vágták, hanem a rostok közeit tágitották kellő méretűre és hímzéssel megfelelő formájúra alakították őket." / SMI /

Ma már nem találkozhatunk a fent említett eszközök egyikével, a gledicstüskével. Az apróbb lyukak elkészítéséhez tompa hegyű tűt használnak. A fából készült lyukasztó ma is elengedhetetlenül szükséges kelléke a hímzésnek. Ennek az eszköznek három feltételt kell /és valószínűleg kellett is / teljesítenie : "kemén fábú" legyen, " jó högyösre készüjjön", "kézbe ájjon."

Ha ezek az eszközök megvoltak, semmi akadálya sem volt a hímzésnek.

Kezdjük el a tanulást !

Öltésfajták, szél- és szegődíszek.

A népi hímzések díszítményei öltésekkel és azoknak különböző módon történő összekapcsolásával készülnek.

A textildíszítmények szerkesztése jellemző egy-egy táj fonalas munkáira. A megkomponált minta hatása azonban nem független a kivitelezési, vagyis a hímzési módtól. A hímzésnél alkalmazott öltéstechnika megválasztásánál pedig tekintetbe kell venni a felhasználandó alapanyag és hímzőfonal sajátosságait.

Az öltés a hímzési és varrási folyamat elemi része. Öltésképzésnél tú segítséggel textilanyagon /vagy bőrön/ különböző irányba fonalat húzunk át.

A karádi hímzésben az alapvető öltéstípusok közül a következők fordulnak elő:

Laposöltés

- töltés: levél, pont /átöltött öltéstípus/
- száröltés /egyenesen visszanyúló öltéstípus /

Szálhúzásos öltés /kombinált öltéstípusok /

- mesterke
- "gyöngye"
- töttés "

Lyukhímzés

- Lyuk /átöltött öltéstípus/
- szakállas lyuk /átöltött öltéstípus/
- csatos lyuk /huroköltéstípus/

Csavart és huroköltés

- darázsolás /kombinált öltéstípus/
- rozsmaring /szálkeresztződéses öltéstípus /
- búzaszem /kombinált öltéstípus /

Szegélydíz

- fűrészcshipke /kombinált öltéstípus.

1. Laposöltés.

Egyszerű laposöltés készítésekor tűnkkel felszúrunk az alapanyag színére, egy másik ponton pedig leszúrunk a viszájára. A két beszúrási pont között a szövet felületén símán fekvő fonál képezi a laposöltést. Az öltések képzésénél a fonalat nem szabad nagyon megfeszíteni, mert összehúzzuk vele az alapanyagot.

Ha egyenlő nagyságú laposöltéseket varrunk egymás mellé, illetve fokozatosan kisebbedő vagy nagyobbodó öltéseket, laposhímzés keletkezik. A laposhímzést a karádi kézimunkákban a levél, a pont és a szár "töttéséné" /c/ használják / R3, R4, R5/. Nagyon fontos, hogy hol kezdjük a hímzést. A száröltést mindig alul, vagy vízszintes mintánál baloldalt. A pont és levél hímzésének iránya felülről lefelé történik. Levelet soha nem kezdünk a legkeskenyebb részen! A két utóbbi alkotóelem kivarrása előtt 2-3 aláöltést végzünk, mert így "jobban lesz puptya" /c/, magasabb lesz a közepe.

2. Szálhúzásos öltés.

A karádi kézimunkákban fontos szerepe van a szálhúzásos öltéseknek. Elsősorban a szegődíznél és kiegészítő mintánál van jelentőségük. A fő motívum és a szegődíz között helyezik el őket.

SOMLYI MESTERKE MINTA
21-87/21
Károlyi 50 400

A mesterke minden /szinte kivétel nélkül minden / munkadarabon szerepel, de az úgynevezett szálhúzásos töltés első sorban a párnahéjakon fordul elő. Szerepe valószínűleg az anyag közepén helyet kapó tömött, sűrű minta ellensúlyozása, vagy az üresen maradt, nagyobb helyek bekapcsolása a minta szerves egészébe. / 4,8, R 6, /.

A szálhúzásos öltések közül elengedhetetlen a mesterke. Kivétel nélkül találkozunk vele valamennyi kézimunkán, úgy az eredeti darabokon, mint az újakon. /14, 2, /.

Kivételt csak azok a hímzések képviselnek, melyek kiegészítő mintája nem más, mint "visszafejlődött" minta /3/.

Itt is találunk rendszerint kiegészítőt, de ez a két mintavonulatot fűzi szerves egészé.

A szálvonásos öltéseket nem rajzolják elő, készítésükben a kihúzott szálak irányítanak - ebből is kitűnik, hogy a szövéshez állnak közel.

Elkészítésük elég sok gondot okoz, főleg a gyakorlatlanoknak. Az első nehézség a szál kihúzása a vászonból. Adatközlőm /c/ nagy gyakorlattal meglazít egy szálát, majd szakadás nélkül húzza ki a szövésből. A nyílás mellett három szálát a helyén hagy, majd újra kihúz egyet. A kihagyott soroknál áthurkol három szálát, majd az anyag színén viszi le a szálát és alul is áthurkol hármat. Az újrakezdéshez a baloldalon vezeti fel a szálát. Rendkívül gyorsan dolgozik, de a számlálást soha nem téveszti el. "Gyakorútam meg tompa tűve bökök." - /c/ mondja. Valóban a hegyes tű beleakadna a szálakba, míg a lecsiszolt hegyűvel kiküszöböli ezt a nehézséget.

Ha két sor mesterke közvetlenül egymás mellé kerül,

"gyöngge" /c/ lesz a neve. Elkészítésében irányadó az előbb leírt mód, de a "második lábánál" - a második összekapcsolt hármasnál - "amikor fölöttök, a középén kihúzott szálakná hármát összefogók" /c/. Ugyanazok a mozdulatok ismétlődnek, ezért a mesterke és a gyöngge kivarrása talán egyszerűbbnek tűnik, mint a töltés. Ezt sem drukkolják, /drukkolást lásd. később/ hanem szálhúzáson alapszik. Feltehetően az eredeti darabok kézelődíszéből alakult ki, de csak jóval később. Ezt hivatott bizonyítani, hogy a legtöbb töltésfajta két színben alapszik / 1,4,8 /. A töltés mindig két sor gyöngge között található. A két gyöngge között 30-35 szálát húzunk ki az anyagból, ezt töltjük, szőjük be. A töltés alapja itt is az összefogott három szál, ezt nevezzük lábnak. Attól függően, hogy melyik fajtát készítjük, egy-egy nyolcas formában összefűzött lábsor eltérő számú lehet, "ahogy a mintája dik-tájja" /c/. Ezt a műveletet szintén tompa tűvel hajtjuk végre.

A szálhúzásos töltés / R 8 / fajtái :

- szalufás / R8/
- rózsás /R8/
- vízfolyásos /R9/
- rozsmaringos /R9/
- búzaszemes
- lapickás /R9/

/ A búzaszemes ugyanúgy készül, mint a lapickás, de egyetlen színnel/ Három szál képez egy lábat. Változó számú láb összefűzése a minta alapja, mely nem csak oszlopokat tartalmaz, hanem ferdén lefelé vagy felfelé halad előre. A haladás egyetlen szállal való előreöltést jelent lábanként /R8/.

Ha töltés közben fogy el a fonal, akkor a maradék véget a gyöngében bújtatjuk el. Ha addig nem jutunk el hímzés közben, akkor takácsöltéssel kapcsoljuk hozzá az új szálát s az elköttött vég a baloldalon rejtve marad.

3. Lyukhímzés .

A lyukhímzés nagyon sok helyen előfordul a vászonhímzések között, így a karáiban is. Több fajtája is él : lyuk, szakállas lyuk, csatos lyuk. Az utóbbival sajnos ritkán találkozunk. Elkészítése viszonylag egyszerű, de ahhoz, hogy szép és esztétikus legyen nagyon sok gyakorlás kell. A lyuk közepébe szúrunk a lyukasztóval, megtágitjuk a rést, majd "balról jobbra haladva aprót, sűrűt öltögetünk" /c/. Ugyanúgy képezzük, mint a másik lyukat, de itt a betöltendő körív negyedén fokozatosan növeljük az öltéseket, majd a következő negyed íven öltésről-öltésre csökkentjük. A lyuk kiképzése és az irány megegyezik az előzővel. A csatoslyuk nagyobb eltérést mutat. Távol készül a kis hasíték, a töltés pedig szélesebb és külső szélének kiképzése olyan, mint a pelenkaöltés /R 10/.

A lyukak szerepe megváltozott az idők folyamán. Régebben a dupla alapanyag felső rétegére hímezték, így alatta látszott a vászon. Ma már szimpla anyagra készülnek, így átlátszóak, nem keltik a tömörség látszatát, inkább valami feloldást jelentenek a szemlélőnek.

4. Csavart és huroköltések.

Erre az öltéscsoportra is találhatunk példákat a karádi hímzésben. Az egyik legegyszerűbb a rozmaring, melyet "tikláb" /c/ néven is emlegetnek. Felszúrunk, majd ívbe tesszük a fonalat és a felszúrással egyvonalba leszúrunk. Az újabb felszúrást a háromszög harmadik csúcsánál történik az ívben tartott fonal fölött, így képezzük a hurkot. Az újabb leszúrást az ellenkező oldalra történik /R 11/.

Rendkívül gyakori még a "búzaszem" is, melynek közepe egy lyuk. A "szírmok" készítése érdekes. Amilyen hosszúra szeretnénk, olyan távolságra szúrunk az anyag alá, majd fölé. A szabadon maradt túvégre 8-10-szer tekerjük rá a fonalat. A ráhajtásokat ujjunkkal rögzítjük és áthúzzuk rajta a tóban lévő fonalat, majd az eredeti leszúrásnál újra a baloldalra szúrunk, így a csavarást az anyaghoz rögzítjük /R 11/. Egy lyuk körül 5 vagy 7 szírom kap helyet, de gyakran előfordul, hogy egy-egy szírmot szorosan egymás mellé rögzített két csavarással képeznek ki. Arra is van példa, hogy a szimpla szírmok közti teret levéllel töltik ki.

Valamivel nehezebb a darázsolás. Ez éppúgy, mint a rozmaring, nincs előrajzolva.

Az alapöltés az anyag színén: ferdén fel, ferdén le. A szálak nem metszik egymást. Az összekötő fonalszakaszok a baloldalon maradnak. A hiányzó szögletek helyén dupla szállal hurkokat képezünk, így íves hatást keltenek / R 11/.

5. Szegélydísz.

A szegélydíz, más nevén fűrészcsipke szintén szálhúzással készül. Három szálát kihúzunk. A tompa hegyű tűbe három szál fonalat fűzünk és fél centiset öltünk kétszer ugyanarra a helyre s csak eztán haladunk tovább. A leöltések pontján keresztbe "levarrjuk" /c/. Ezt már csak a szegés követi.

Motívumkinés

A motívumokat és a mintákat eleinte "szabadon" hímezték. Ugy irányították a kivarrást, ahogy akkor épp megjelent fantáziájukban a díszítőelem. Később -az ilyen módon kialakult motívumokat- már előírták, előrajzolták maguknak. Így kezdett kialakulni az egységesség, ami az újabb -sajnos mennyiségi és nem minőségi- fellendülés idején lett teljes. Ekkor ugyanis a felnagyított, kis mértékben leegyszerűsített motívumokat mintává szerkesztették, rárajzolták zsírpapírra, majd sűrűn kiszurkálták tűvel. Ezután már könnyű volt a sokszorosítás. Háztartási boltokban kaphatók /kék /ugynevezett azúr / port elkevertek felolvasztott paraffinnal. Az utóbbit gyógyszerháziaktól szereztek be. Ez a massa megkeményedett, ezért közvetlenül használat előtt pár csepp gázolajat öntöttek rá. Ezen kívül már csak egy rendkívül szorosan feltekert, összekötött vászondarab kellett a drukkókoláshoz. A kiválasztott mintát rátették a méretre szabott anyagra és a festékbe mártott vászontekerccsel -jó erősen rányomva- dörzsölték. Az alapanyagon pedig -a tűszúrások helyén- apró pontok formájában kirajzolódott a "varrnivaló". A festéknyomok azonban könnyen egybemosódnak, ezért csak 10-15 cm-es darabot -amit éppen hímezték- hagytak láthatóan, a többit egymással fedték : összehajtották a felénél és lefércelték. Ahogy szaporodott a kézimunka, úgy került egyre lejjebb a fércelés. Közben a munkadarab másik oldalán megjelent egy másik / R 12/. A kivarrt mintát is védték azért, hogy "a fonal fénye ne menjen e".

A motívumkészletről nehéz írni, mert hiányoznak a felhasználható előtanulmányok.

Motívumként felfogható mértani alakzatok csak ritkán fordulnak elő a karádi hímzésben, de azért van rájuk példa.

kör - kerek / I./

négyszög - pacalos /X., XI., 7./; rózsás 2./XXIV., 4./

kereszt - pillés 2. /XV./; fűrészbakos /XXVI./

zegzugvonal - vízfolyásos /XXXI., 2./; névtelen /XXX./

A zegzugvonal még más motívumokban is megtalálható /pl. a nagy szőlősből - XXIX./, de itt nem tekinthető egyértelműen dominánsnak. Inkább egyenrangú alkotó a köztes részekkel: a szőlőfürttel és a leveles indával.

A fennmaradó motívumok szabadrajzúak, elsősorban a természetből -annak növény- és néha állatvilágából- elvonatkoztatottak, de a tárgyak hímzésben való megörökítésére is találunk példákat. Természetesen a mértánias alakzatú motívumok eredete is a mindennapi élet és a környező világ. Ezért tartom nagyszerűnek Petróczi Évának azt a sorát, hogy

"érthetőbbé rendezett világ."

A leggyakoribb tárgyaikat, legkedvesebb dolgaikat örökítik meg - természetesen csak az adott lehetőségek között.

Tárgyi eredetű motívumok: - kerek / I., XXVII./

- korsós / II., III./

- fűrészbakos /XXVI./

Állati eredetű motívumok :- szíves /VIII., IX., 3./

- pacalos /X., XI., 7./

- pillés / XIV., XV., XVI./

- kígyós /VII./

Növényi eredetű motívumok:

- bagós /IV., V./
- tulipános /XII., XIII./
- szilvamagos /XVII./
- tölgyfaleveles /XVIII., XXXVI., 8./
- rózsás /XIX., XXIV., XXXIV., 4./
- rozmaringos /XX., XXXIII., XXXV./
- szőlős /XXI., XXIX./
- szedres /XXIII., 10./
- megházas /XXVIII./

Egyéb eredetűek:

- S-es /XXII., XXXVII., 9./
- vízfolyásos /XXXI., 2. - felső/
- szíves rozmaringos /VI., XXXII., 5,6./
- névtelen /XXX./
- névtelen - kézelő / XV., 2.-alsó/

A legtöbb hímzésnél tanúi lehetünk annak a folyamatnak, hogy fődíszből peremdíszé válik egy motívum - illetve a belőle szerkesztett minta. Megtalálható ez a karádi kézimunkákban is. Jó példa rá a vízfolyásos, melyet eredetileg az ingek gallérjára hímiztek, ma elsősorban széldíszként funkcionál párnahéjakon / VIII.-XXXI./.

A motívumok megváltozása érdekesen zajlott le. Feltehetően ezen folyamat eredménye, hogy egyes daraboknak több fajtája is kialakult -ma is él- és a "kis", "nagy" jelzővel, illetve számmal különböztetik meg őket egymástól. Erre bőven találhatunk példát a karádi motívumkincsben:

1. A két szíves motívum közül /VIII., IX./ az egyik /VIII./ zártabb keretet kap, mert a slingelésen és lyuksoron

belül egy száröltés is hangsúlyozza az alapformát. Min-
tárá szerkesztésükben is mutatnak eltérést.

2. Kisszőlős - nagyszőlős /XXI.,XXIX./.

Míg a kisszőlős kerete egy körülbelüli nyolcas vonalát
követő lyuksor, addig a nagyszőlőst zegzugvonallal tagol-
ják, ezért a motívum ellentétes irányban /mintegy tük-
rözve/ ismétlődik.

3. A rózsás /XIC.,XXIV./ motívumok alapvetően megegyeznek a
kitöltést illetően, de a virág formáját, keretét adó
slingelés eltér. Míg az egyiknél /XIX./ kör alakú, addig
a másiknál XXIV.,4,/ sarkára állított négyszög.

4. A tulipános motívum /XII., XIII./ is két változatban él.
Az egyik /XII./ zömökebb, formája közel áll a virágéhoz,
melyről mintázták. A másik /XIII./ idealizált, karcsúsí-
tott és kiegészítő díszet is tartalmaz a szíromlevelek
felett.

5. A pillés az egyetlen olyan motívum, mely három változat-
ban él és valamennyi formája napjaink legnépszerűbb dí-
szítőelemei közé sorolható Karádon /XIV.,XV.,XVI./.

Talán az egyes /XIV./ és a hármas /XVI./ áll a legköze-
lebb egymáshoz. Apró eltéréseken túl /szakállas lyuk van
a lyukak helyén/ inkább mintárá szerkesztésük mutat je-
lentős eltérést.

A kettős számún /XV./ nagy fokú leegyszerűsödés figyel-
hető meg s jóval közelebb áll a fűrészbakoshoz /XXVI./,
mint két társához. A fűrészbakos nehezen illeszthető be
a karádi motívumkincsbe, ugyanis nem jellemző rá az a
nagyfokú tömörség, mely a napjainkban továbbélő motívu-
mokon is felfedezhető. Rendkívül könnyed, szinte üresnek

tűnik.

6. Kerekkes motívum lehet kicsi és nagy /I., XXVII./. Eltérésük minimális, ugyanis minőségi változás nincs, mindössze annyi, hogy a kör vonalát jelölő motívumrész megismétlődik a nagy kerekkesben még egyszer.

Egy motívumkincsre az is jellemző lehet, hogy hány tengelyesen tükrös alakzatot tartalmaz. A karádiban szép számmal találhatunk ilyeneket:

- kerekkes /I., XXVII./
- korsós /II., III./
- szíves rozmaringos /VI./
- kígyós /VII./
- szíves /VIII., IX./
- pacalos /X./
- tulipános /XII., XIII./
- pillés /XIV., XV./
- szilvamagos /XVII./
- rózsás /XIX., XXIV./
- kisszótlós /XXI./
- szedres /XXIII./
- fűrészbakos /XXVI./

A legtöbb motívumnál megfigyelhető a pontos mértaniasság, vagy az arra való törekvés. Oka -feltehetően- az, hogy a díszítőelemekkel minden motívumot "telezsúfoltak", mintha az nem lenne más, csak négyzet és téglalap. A motívum ebben a keretben megjelenített domináns alak és mellékelemek.

Ezen mellékelemek megválasztása és a teljes négyzet, téglalap lap kialakítása tűnik egyszerűbbnek a tengelyesen tükrös főalakzatok révén, továbbá a mintaszerkesztés is.

Mintaszerkesztés, felhasználási terület.

"Miután, mustrán a motívumokból mint díszítőelemekből s az esetleg több motívumból komponált díszítményekből egy bizonyos rendszer, szkéma alapján megszerkesztett konfigurációt értjük." / Fél Edit /

A minta elhelyezésének általában kétféle módja ismeretes :

- a./ A vászon egész felületét beborítja többé-kevésbé egyenletesen, vagy pedig foltokban elhelyezve.
- b./ A minta csak a vászonnemű szembetűnő részére összpontosul.

Azt, hogy mely elhelyezési típust alkalmazzák elsősorban az befolyásolja, hogy mi célra készül az alapanyag ? Gondolok itt olyanra hogy párnahéj, lepedő, ing vagy egyéb.

A megjelenítési mód -minta felrakásának másik sajátosságas szintén kétféle lehet :

- a./ Az alapanyag szálai mentén, kötött mértani rendben történő felrakás.
- b./ Az alapanyag szálirányát és szálvastagságát figyelmen kívül hagyó felrakás.

A karádi hímzésre az a./ típus a jellemző, mert a legtöbb darab keretet kap, mely a szálszámolásos, szálhúzásos öltések valamelyikével készül. Ahhoz, hogy ez párhuzamos legyen a mintával, csak szálirányban - tehát az anyag szélével párhuzamosan, vagy arra merőlegesen - lehet drukkolni /2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10/. Ez alól kivételt képeznek a kerek terítők, melyek a b./ típusra bizonyítékok /IV./.

Mintaszerkesztés.

"Minden mintának pontos szerkezete, felépítése van. Nagy többségüket egy, két, esetleg több oldalról is keretezik. A keret nélküli minta is lehet lezárt, befejezett egész." Most vizsgáljuk meg, hogy Fél Edit e pár sorban összefoglalt véleménye mennyire érvényes a karádi hímzésre.

Az eredeti karádi hímzés.

Régen a jegyinget hímezték. "Gyegyruha, amit a menyasszony csinál a vőlegénynek" /b/. Néha vásárolt, de legtöbbször maguk készítette lenvászonból varrták kézzel, hisz akkor a varrógép csak az urak kiváltsága volt. Apróbb hímzésekkel találkozunk még zsebkendőkön /R 13/ -szegő- sarokdíszszelvalamint a női alsóingek ujján /R 14/. A minták közel állnak a lyukhímzéshez, ugyanis a leveleket sokszor lyuknak hímezték. A sarokdísz mindig töves virág volt, a tő leggyakrabban szív, mert ennek egyszerű a sarokba illesztése. Az idealizált állati eredetű motívumhoz a beszögellésnél illesztették hozzá a két növényi szárát, mely virágban vagy bimbóban végződött és esetleg kiegészítőt hímezték még mellé, ezáltal csaknem pontosan beilleszthető lett a szimmetrikus minta egy egyenlő szárú háromszögbe. Az "ujjahímzés" egyszerű motívumok -lyukkal hímezt virágok- ismétlése egymás után változtatás nélkül. Ez a minta is tükrözhető, a tengelyt a virágok szára által meghatározott egyenes képezi. Ezt a hímzést csak egy oldalról kísérte kiegészítő minta, mely egyben a blúz ujjának beszegése is volt.

A zsebkendőn a sarokmintát a háromszög két oldala mentén szegélyezték, szintén az anyag szélének díszes eldolgozásával /d/. A legjellemzőbb hímzett darabok a férfifingek voltak nemcsak a korábban már említett jegyingerk, hanem a "dologhó használtak es". Mindenek előtt érdemes megnézni a 15-ös rajzot és az 1-es és 15-ös fotót. Jól látszik egy alapvető eltérés az ingmellek között. A felvételeken szélesebb és rövidebb a burítás, mint a szabásmintán, melyet Bogdán József-né rajzolt le. Itt is és a hímzésen is látszik, hogy mennyire érvényesült az egyéniség. A minták alapmotívumai már régebben kialakultak, de mégsem pontosan egyeznek, ennek oka, hogy előírás nélkül készítették őket. A leggyakrabban a korsós motívumot alkalmazták. Minden burításon öt korsó volt egymás fölött. De jól megfigyelhető a hézagok kitöltésére való törekvés, mely a mintává fűzés tendenciáját mutatja. A korsókat száröltéssel vagy lyukakkal különítették el egymástól /R 15./ Megfigyelhető /1/ a virágtöbblől már kifejlesztett, de még teljes egybetartozást mutató minta. Egy pontról indul ki két hullámos leveles ág, melynek "hézagai" lyukakból képzett virágokat, "motívumtölteléseket" találunk. Ezeket két oldalról szegték éppúgy, mint a korsókat. Az eltérést az adja, hogy a korsós szimmetriatengelye a motívumok közepén húzódik végig s a gombolást az ingmell egyik peremén oldották meg /általában baloldalon/, míg a másik /1/ minta a gombolás két oldalán felfutó szár, így szimmetriatengelyét a hasíték és a gombok által meghatározott egyenes képezi. A kézelők mintája sem mindig azonos. Vagy szótteshímmel díszítették, ez szinte kizárólagosan piros fonállal készült / 1, 13/ - erről nem kívánok szólni, mert nem tipikus

Somogy
2487/34
Néprajzi adattár

vászonghímzés -, vagy zezzugvonalas fehérhímzéssel készítették /2.b./. A motívum háromszor került rá a kézelőre - a középső fordított állásban. Sem többszöri, sem kevesebb előfordulásra nincs példa. A gombolás azonban nem mindig egyezik. Van olyan típusú, ahol szabályos gomblyukakat képeztek ki a minta mellett, de szép számú példa akad arra is, hogy a beszeggett kézelő pereméhez cérnából sodort erős pántot erősítettek /2.b./ gombolás céljából.

A mintának szimmetriatengelye nincs, mégis ritmusa van, melyet az egy álló, egy fordított motívum ad. A zezzugvonal teljesen azonos foltokat képez a minta szerkezetében, melyek közül minden második az előzőnek 180° -kal történő elforgatásával képezhető. A minta beszegése díszítő jellegű varrással csak egy oldalról történt, az ugynevezett fűrészcshipkével, melynek minden egyes homorú ívébe egy pont került. Ugyanezzel a szegéssel találkozunk a "póc" /gallérdísz/ kivarrásánál is, de itt a főmotívum megnyúlik -szó szerint-, ugyanis rendkívül keskeny és hosszú a kihímezendő darab. Ezért leggyakrabban a vízfolyásos /2.a./ vagy a rozsmaringos /XX. -ennél jóval kisebb méretben/ motívumokból szerkesztett mintával találkozunk. Mindegyikben szerepe van a hullámnak, mely sajátos lüktetést, folyton visszatérő ritmust idéz elő. Szimmetriatengelyük nincs s bár a foltok visszatérnek állandóan és egyenletesen, mégis jóval szabadabb, mint a kézelő zezzugvonalas hímzése, hisz ez már teljesen szabadrajzú, a mértaniasabb, szögletesebb vonalvezetést a hullámvonal lágy lüktetése váltja fel.

A felvételek /1,2,12,13,15 / és elmondottak alapján az eredeti karádi kézimunkáról alakul ki bennünk egy kép.

Fehér vászonra hímeztek fehér fonallal. Rendkívül aprólékosan készült az építőelemek kicsinysége és azon törekvés miatt, hogy minden "hézaggyába" kerüljön valami, tehát olyan hímzetlen felület ne maradjon, "ahová még van illő luk, vagy virág, vagy egyéb" /b/. Ezzel a hímzéssel elsősorban a férfi ingeken találkozunk, melyeket jegyajándékba kaptak menyasszonyuktól. Általában 5-7 darabot adtak; mind "ki vót varva a hétköznapló, munkához való is" /d/.

Aztán a század első felében csaknem teljesen megfeledkeztek a hímzésről és csak a háború után pár évvel került előtérbe, amikor megalakították a Háziipari Szövetkezetet. Ennek keretében az asszonyok bedolgozásra kézimunkáztak és ez által kenyérkereseti lehetőséghez jutottak. A szövetkezet vezetője és a karádi motívumkincs összegyűjtője Tautner Ilona volt, aki rendkívül lelkiismeretesen, lelkesen dolgozott és nagy jártasságot szerzett a karádi kézimunkában. Az évek elteltével csaknem teljesen elvesztette szemévilágát, de ez sem akadályozta abban, hogy az elkészült darabok minőségét tapintásával leellenőrizze. Hatvan éves korában halt meg.

A tőzsgyökeres tagok: Gál Tera, Posza Jánosné,
Csizmadia Jánosné, Ácsbók Józsefné,
Pintér Károlyné, Punczi Ferencné

Sajnos ez az újjáéledés már nem hozta vissza az eredeti hímzés esztétikumát, felbecsülhetetlen értékét. A feldolgozott motívumkincsből állandó mintákat szerkesztettek és a kézimunkák drukkolás útján készültek. Tehát teljesen háttérbe szorult a varróasszonyok egyénisége. Az aprólékos hímzés szaporátlansága miatt eltorzult. Az "írott" minták alapelvei is megnőttek, de a hímzés további nagyítást

eredményezett, mert arra kellett törekedni, hogy a festéknyomok eltűnjenek az öltések alatt. Ezt a "hanyaglást" még két további tényező is befolyásolta. Az egyik a fonal minőségbeli változása: gyöngyfonallal varrtak és nem csak fehérrel, hanem órannyal, barnával, zölddel és pirossal is. A másik "rombolás" a minták leegyszerűsítése, egyes alkotóelemeiknek kihagyása volt.

Az itt készült kézimunkákat eladták, jelentős részük külföldre készült, ezért az utómunkálatokra /mosás, keményítés, vasalás/ nagy gondot fordítottak, ám ezek egyáltalán nem tudták ellensúlyozni az értékvesztést, melyhez az is hozzájárult, hogy kimondottan lakásdíszként készültek, tehát terítők, futók, párnák, falvédők, drapériák, szettek szerepeltek a repertoárban és esetleg egy-két templomi kellék: oltárterítő, csengető.

Ekkor már nem az egyéniség, a népi ízlés döntötte el, hogy milyen díszítőelemek "talál"-nak össze, a mintaszerkezetet illetően kész modellek álltak rendelkezésre.

A felszabadulás után kialakult modellek szerkezetének felépítése.

1. Fő díszek.

Mint említettem a korábbiakban, az e korban kialakult mintákat megszerkesztették és ezeket alkalmazták módosítások nélkül. Sok mintához állandósultak a széldíszek is. Így pl. a tölgyfaleveles mellé csak a négyes töltést, a nagy pillénél kizárólag a lapickás töltést alkalmazták.

Az előállított modellek a szálhúzásos szédíszeket nem tartalmazták, viszont a főmintából mellékdísszé redukáltakat igen /I., VIII-XXXI./ .A minták szerkesztésének alapelve az ismétlés vagy a szimmetriára való törekvés. Kettő közül valamelyik érvényes a modellek mindegyikére. Mindegyik érvényes a kerek mintára, hisz az alapmotívum azonos ütemű ismétlése a szimmetrikus elemek egymás mellé helyezését jelenti, így azok tengelyei is összekapcsolódnak. Ez a tengely azonban nem egyértelmű -mint a karádi minták többségében sem- olyan értelemben, hogy tulajdonképpen a szerkezet tartalmazza, de a felépítés -az alkotóelemek miatt- nem adja ki a rajzolatát. Ugyanez a jelenség figyelhető meg a pillés mintáknál, a pacalosnál is /I., X., XI., XIV., XV., XVI./ .Ezeknél a mintáknál a sarokszerkesztést is tengelyesen oldották meg. Mégpedig úgy, hogy a minta két szélén lévő töréspontot /sarokpont/ összekötve a tükrözés tengelyét kapjuk meg, de a sarokrésztől eltekintve a minta középvonalában húzódó tengely továbbra is fennmarad. Ezen szerkesztéseknél a minta vezérfonalát a szél képezi, míg másoknál a mintába beépítetten jelenik meg a szabályos, ritmikus ismétlődéssel hol közelit, hol távolodik a képzeletbeli vagy valós tengelyhez. A vezérvonal általában szabályos hullámok egymásutánja. Jól megfigyelhető a szilvamagosban /XVII./, szíves rozmaringosban /VI./ és a kis szőlősből /XXI./ .Ezek íve a pacalosban és rózsás 2-ben csúcsosra merevedik, cikcakk jellegűt /X., XXIV., 7, 4/ .E két minta azonban más szempontból is érdekes, hisz a bennük szereplő motívumok alapelemét -a négyzet- sarkaira állítva illesztették egymás mellé. Ez az elfordítás a szívesnél /VIII., XXXI./ is megfigyelhető, de itt

Szabó György Művészeti
21-87/38
Képzési osztály

az elfordítás szöge nem 45° , hanem 90° , ennek következtében az alapelemek oldalukon fekszenek. Ez az eldöntés látható még az S-es /XXII.,XXXVII./ mintáknál is.

A minták egy érdekes csoportját képezik azok a darabok, melyeknél a döntésen túl találkozhatunk azzal a jelenséggel is, hogy minden második motívum "fejtetőn" áll, tehát kétszer fordul el. Ilyen a nagy S-es /XXII./, a névtelen-kézeltő /XXV./ és a névtelen /XXX./. Ezen minták ritmusa egyenletes, de foltjaik 180° -os elfordítással ismétlődnek, csak minden második egyállású és azonos. A tengelyes mintaszerkesztés tehát lehet monoton ismétléses, vagy elfordításos. A karádi kézimunkákon azonban találunk aszimmetrikus szerkesztést is, vagy legalábbis olyanokat, melyekben csak a ritmikus ismétlődés feszessége tartja össze az alapelemeket. Legtöbbjükénél azonban egy enyhe motívumdöntés következtében viszonylag szoros a kohézió. Ilyen a tölgyfaleveles /XVIII./, a magházias /XVIII./ és a rozsmaringos /XX./. Az összetartó erő fokozható úgy is, hogy az egyállású és azonos elemeket egy hullámvonalra csavarjuk fel, mint a szedresnél /XXIII./. A tulipános /XII.,XIII./ motívumból szerkesztett mintát viszonylag ritkán hímezik, nem túl kedvelt. Ennek feltehetően az az oka, hogy csak és kizárólag a mintává fűző kiegészítő elemek jelentik a kohéziót. Maguk az alapelemek monoton ismétléssel, de labilisan kerülnek egymás mellé. Ugyanez érezhető a korsósnál is /III./, de ezt egy érdekes szerkesztési móddal oldották meg. Az egyszerűen összefűzött motívumsort egy száröltéses tengelyre tükrözték. A tökéletes egységet viszont bizonyos fokig zavarja, hogy az alsó sor nem a talpán áll /II./.

Mindeképpen beszélünk kell a bagósról. Teljesen aszimmetrikus motívum, melynek szimmetrikussá szerkesztését csak a sarokba való beépítéssel tudták megoldani /V./, így végül is egységes, tükrötengelyes foltot képeztek. Ez a változat jóval kedveltebb a körbe történő szerkesztésnél /IV./ melyet egyértelműen az alapelem formája határoz meg.

2. Mellékdíszítmény.

A minták rendszerint egy fődíszítményből állnak, ennek különböző peremdíszzeiből. Általában a közép, vagy főminta hordozza a fő mondanivalót. Ritka az olyan minta, melynek valamilyen keretet ne adtak volna, illetve amelynek a vászonszélesség és annak szegése szabja meg a határát. A keret eltérő szélességű lehet, vastagítása két módon történhet :

- 1./ Ugyanazon széldísz közvetlenül egymás mellé hímzése.
- 2./ Eltérő széldíszek - kétszeres, háromszoros szegés alkalmazásával.

A fődísz és pereme vagy peremei között legalább annyi esetben található szerves összefüggés /I./, mint ennek az ellenkezője /3./. Gyakran egész más jellegű a perem : nemegyszer ideszorulnak a korábbi fődíszek, máskor viszont éppen a peremen kap helyet a betörő divatos új motívum. Ebből kifolyólag a széldísz akkorára szélesedhet, hogy motívumokat is be tud fogadni. A karádi hímzések mindegyikének alapvető jellemzője, hogy a főminta dominál, bármilyen elemeket tartalmazzon is a széldíszítmény. Ez a hímzésanyag bizonyíték arra a megállapításra, hogy Kelet felé - hazánkban - keskenyedik a szegődísz és szélesedik, hangsúlyozottá válik a főminta.

Tehát a díszítmények szélessége nem -vagy csak alig-csupán a beosztás változik meg.

A minta elhelyezésének leggyakoribb formái :

- 1./ Oldalakkal /vagy csak egy oldallal/ párhuzamosan, csíkban. Pl.: abroszok, futók, drapériák.
- 2./ Az alapanyag közepén csíkban.
Pl.: párnahéjak, futók.
- 3./ Minden /vagy csak ellentétes/ sarkokban, egyedülálló foltokként. Pl.: abroszok, futók.

Az így kivarrt munkadarabok legtöbbször körben -az anyag széleivel párhuzamosan- kap egy keskeny széldíszet. Ez alól többnyire csak a párnavégek jelentenek kivételt. Rajtuk a fődísz mellett -vele párhuzamosan- két, az előbbieknél jóval szélesebb sávban kap helyet a változatos, leggyakrabban szálhúzásos szegődísz. Ezek többnyire -főleg a töltések, darázsolás és gyöngye - hangsúlyozzák a központi díszítményt, míg a keskenyek -csak gyöngye és fűrészcshipke- szerepny kísérőként jelentkeznek. A fő- és mellékminták aránya az előbbi javára tolódik el, az utóbbi csak keretbe foglal, lezár, bármilyen felépítésű is a domináns díszítmény.

3. Összehasonlítás más hímzésekkel.

A karádi hímzéskultúra is része a magyarországinak, ezért megtalálhatók benne olyan tulajdonságok, melyek szélesebb körökben is elterjedtek és az egyéniséggel szemben -melyek szintén szép számmal akadnak- inkább az összetartozást, egymástól tanulást hivatottak bizonyítani hasonlóságukkal.

Somogyi Művészeti Múzeum
24-87/41
Művészeti Múzeum

Ilyenek a pillés /XIV., XV., XVI./, fűrészbakos /XXVI./ minták, melyeknél az egymást metsző tengelyek között foglal helyet a levél illetve lyuksorokból felépített minta, melynek természetesen fontos eleme a tengely is. Ezt a típust sugaras mintának nevezzük. Az egyenesen vagy döntve állított keresztek igen sok mintaváltozatnak az elemei.

Iskolapéldának tekinthető a sarkaira állított és velük érintkező négyszögek feltűnően tiszta rajzú mintája, közeikben a motívum más alkotóelemeikkel : virágokkal -melyek lyukakból állnak össze-, levelekkel. Erre is találunk példát a karádi hímzésanyagban /X., XI., XXIV./. Különösen szabatos megoldásai a tiszta mérteni dísznek, szimmetriának. A cikcakk vonalú tengelyek másfajta megfeleltetést adnak a minta alsó és felső sorának, az alsó sor építőelemei elcsúsznak /XXV., XXIX., XXX./. A negyedik ilyen típus a kettős középtengely, mely szakaszonként öblösödik, szakaszonként szűkül esetleg metszi egymást és ez által teremt helyet a motívum illetve minta elemeinek /VI., XVII., XXI./.

A középtengelyes minták gyakoriságára utal sok változatuk is. Ismerünk tehát zezugvonalas és hullámindás középtengelyt, kétsorosat és olyant, mely a közép minta főbb alkotóit is elmetszi. Erőteljes függőleges tengellyel, mely a mintát két részre osztja, a karádi hímzésanyagban nem találkozunk.

Egy másik mintaszerkesztési elv a kazettás vagy szakaszos elrendezés ; a főminta díszítménye pontos, egyenlő szakaszokban, kazettákban ismétlődik szabályszerűen. Itt megfigyelhetők függőleges tengelyek, mert a minta tulajdonképpen kereszteződésekre épül / I., VI., XVIII., XXVIII./.

4. A minta növelése.

A vászonhímzések állandósult motívumokból, megrögzött módokon szerkesztett mintákból állnak ma már, -Kerádon hangsúlyozottan. Már nem jellemző, hogy új elemek, öltések, motívumok keletkeznek, sőt a meglévőt sem az eredeti formában őrzik, ápolják.

Napjainkra a hímzés változtatásának csak a nagyobbítás, szélesítés lehetőségei élnek. Ezek is pusztán azért, mert a minta megkettőzése vagy a szegődísz szélesítése módot teremt rá.

Ez elsősorban a szálszámolásos, szálhúzásos - töltéses munkáknál dominál, ahol a szélesítés, bővítés lehetőségei rendkívül tágak.

A karádi hímzés behatárolása, legfőbb tulajdonságai.

A karádi hímzés a vászonhímzések nagy csoportjába tartozik, ezen belül az új stílust képviseli: a XIX. században és a századfordulón élte virágkorát. Alapvetően fehérhímzés, a vagdalásos-laposöltéses technika elemei dominálnak benne. Aprómintás, alapelemei sűrű, tömött, feszes rendben állnak. Leggyakoribb építőelemei: levél, szár, lyuk; "írás" nélkül. Felhasználási területe: ingmell, kézelő,

"pőc" /gallérdísz, női ing.

A háború utáni felvirágzásának legfőbb motiváló tényezője a gazdasági, anyagi haszon. Negatív változásokon ment át :

1. nagyítás
2. előírás
3. elszínesedés
4. leegyszerűsödés - kisebb fokú tömörség.

Felhasználási területe a lakásdíszítőelemekre tevődött át. Népművészeti értéke nagymértékben lecsökkent. Belső motiváció helyett anyagiak indukálták az iparszerű előállítását. Értéktartalmából teljesen kiveszett az egyéniség szerepe. Sajnos a háború után az aprólékos, finom, fejlett hímzőskultúra leromlott s ma csak ez a másodlagos, értékéből sokat veszített stílus lelhető fel. Igaz, hogy egyes lényegi jegyeket átörököltettek napjainkra. Nincsenek lebegőnek tűnő elemek, a mintaszerkesztés feszes, kötött, benne minden motívumnak, közbeiktatott díszítménynek pontos, meghatározott helye van. A viszonylagos tartózkodás, mely elsősorban csík alakú díszítményekben nyilvánul meg, visszafogottság ma is érvényes, bár bomlásának egyes jelei sajnos már mutatkoznak.

III. B E F E J E Z É S .

" A paraszti kultúra virágzása még közel áll hozzánk. Egyes tanúi köztünk élnek. Kivételesen megtalálhatók egyes élő maradványaik is. Másrészt az idők gyors és mély változása távol vitte tőlünk, történelmi távlatba állította az egész paraszti világot, mely ennek a művészetnek, világnak élte-tője és kerete volt " /h/.

A népművészet végigkísérte művelőit egy életen át ; kölcsönösen hatottak egymásra. Az elkészült tárgyak szépsége esztétikumot, örömet és talán bizonyos mértékű idillt jelentett. Míg az alkotók mindennapjaikat dolgozták bele : kedves tárgyaikat, virágaikat, emlékeiket, érzéseiket, nemes verejtéküket, életkedvüket, bánatukat.

Egészséges hűségüket, büszkeségüket is kielégíthették vele. Ezen darabok értékei annál nagyobbak, minél egyénibbek, minél inkább kapcsolódnak az egyszerű hétköznapiakhoz és a ritka, de annál meghittebb ünnepekhez.

Ránk hárul az a nemes feladat , hogy ezt a felbecsülhetetlen értéket híven -torzítások, változtatások nélkül- megőrizzük és továbbadjuk az utókornak a maga szépségében, tisztaságában.

V. B I B L I O G R Á F I A

Magyar Értelmező Kéziszótár

/ Akadémia, Budapest 1972./

Ortutay : A magyar népművészet I.

/ Budapest 1941./

Platthy - Dr. Rónai : Népművészet

/ Tankönyvkiadó, Budapest 2. kiadás /

Fél Edit : Magyar népi vászonhímzések.

/ Corvina, Budapest 1976./

Győrffy - Viski : A magyarság néprajza II.

/ Budapest /

Domanovszky : A magyar nép díszítőművészete.

/ Akadémia, Budapest 1981./

Herk Mihály : Karád története.

/ Karádi Községi Tanács gondozásában 1986./

A D A T K Ö Z L Ő K

a./ Kovács Józsefné

b./ Harangozó Lajosné /SMI/

c./ Bodzai Józsefné

d./ Béndek Jánosné /SMI/

e./ Bogdán Józsefné /SMI/

f./ Lepenye Józsefné

g./ SMI - Somogy megye Múzeumi Igazgatósága

h./ Herk Mihály

i./ Viski Károly